

एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतर्गत
पुरक पोषण आहार पुरवठा कार्यपद्धतीत
सुधारणा करणेबाबत ...

महाराष्ट्र शासन

महिला व बाल विकास विभाग

शासन निर्णय क्रमांक एबावि २००४/प्रक्र २३३/का - ५

नवीन प्रशासन भवन , ३ रा माळा,

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२

दिनांक : - २८ ऑक्टोबर, २००५

- वाचा:-** (१) महिला व बाल कल्याण विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एसएनपी २१९४/ प्र.क्र. २२६८/ ४५ दि.८.३.१९९४
(२) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एसएनपी १०९८/ प्र.क्र. ६६९/ का - ५ दि.२९.५.१९९९
(३) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एसएनपी २०००/ प्र.क्र. १३१/ का - ५ दि.१९.६.२०००
आणि शुध्दीपत्रक दिनांक १६.१०.२००० व दिनांक १७.७.२००१
(४) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २०००/ प्र.क्र. २७९/ का - ५ दि.३०.१२.२०००
(५) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: ८०/२००१/संकीर्ण २०००/ प्र.क्र. १५५/ का - ५
दि.२४.५.२००१ आणि दिनांक २२.१०.२००२
(६) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २००१/ प्र.क्र. ९९/ का - ५ दि.१२.१२.२००२
(७) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २००२/ प्र.क्र. २५५/ का - ५ दि.२९.४.२००३
(८) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २००३/ प्र.क्र. १२९/ का - ५ दि. १३.६.२००३
(९) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २००१/ प्र.क्र. ११२/ का - ५ दि.१९.५.२००४
(१०) महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक: एबावि २००४/ प्र.क्र. १४८/ का - ५ दि.२४.८.२००४
(११) मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे रिट याचिका क्रमांक १९६/२००१ मध्ये एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेसंदर्भात दिनांक
७.१०.२००४ रोजी दिलेले आदेश
(१२) महिला व बाल विकास विभाग, शासन पत्र क्रमांक : एबावि २००४/ प्र.क्र. २३३/ का - ५ दि.१७.१.२००५
(१३) ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, शासन परिपत्रक क्रमांक: व्हीपीएम २००५ / प्र.क्र.१७२/ पंरा-३
दिनांक २५.५.२००५

प्रस्तावना :- एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना ही केंद्र पुरस्कृत योजना राज्यामध्ये ग्रामीण, आदिवासी आणि नागरी भागामध्ये अंगणवाड्यांमार्फत राबविण्यात येते. या योजनेतर्गत ६ वर्षे वयोगटाखालील बालके, गर्भवती स्त्रिया व स्तनदा माता यांना पुरक पोषण आहार, लसीकरण, आरोग्य तपासणी, संदर्भ आरोग्य सेवा, अनौपचारिक पूर्व शालेय शिक्षण आणि आरोग्य व सकस आहार या विषयी शिक्षण इ. विविध सेवा देण्यात येतात.

या योजनेची अंमलबजावणी राज्यातील ग्रामीण, आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पामार्फत सुरु असून पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची कार्यपद्धती ग्रामीण / आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पात वेगवेगळ्या पद्धतीने करण्यात येते. ग्रामीण / आदिवासी प्रकल्पामध्ये जिल्हास्तरीय समितीमार्फत नियुक्त केलेल्या पुरवठेदारामार्फत धान्यादि मालाचा पुरवठा अंगणवाडीमध्ये करण्यात येऊन त्यापासून अंगणवाडीमध्ये अन्न शिजवून पुरक पोषण आहाराचे वाटप योजनेच्या लाभार्थ्यांना करण्यात येते , तर नागरी प्रकल्पातील अंगणवाड्यामध्ये जागेअभावी अन्न शिजविण्याची

प्रक्रीया करता येत नसल्याने तयार खाद्यान्न स्वरुपातील आहाराचा (Ready to eat) पुरवठा अंगणवाडीमध्ये पुरवठेदारामार्फत करण्यात येऊन लाभार्थ्यांना आहार वाटप करण्यात येते.

मा. सर्वोच्च न्यायालयाने रिट याचिका क्रमांक १९६/२००१ मध्ये दिनांक ७ ऑक्टोबर, २००४ रोजी एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतर्गत पुरक पोषण आहाराचा पुरवठा कंत्रटदारांमार्फत करण्यात येऊ नये, पुरक पोषण आहार पुरवठ्याचे आणि आहार शिजविण्याचे काम ग्राम समुदाय, स्वयंसहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांच्यामार्फत करण्यात यावे, असे आदेश दिलेले आहेत. मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे वरील आदेश विचारात घेऊन उपरोक्त संदर्भीय दिनांक १७.०१.२००५ च्या पत्रान्वये पुरक पोषण आहार पुरवठ्यासाठी नवीन पुरवठेदाराची नियुक्ती करण्यात येऊ नये असा निर्णय शासनाने घेतला होता आणि पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची योजना मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेशानुसार राबविण्यासाठी जिल्हास्तरावरून प्रस्ताव मागविण्यात आले होते , त्यानुसार काही जिल्ह्याकडून प्रस्ताव प्राप्त झाले होते. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेच्या अंमलबजावणी संदर्भात राज्यस्तरावरील तांत्रिक गटाची बैठक घेण्यात येऊन तसेच जिल्हा स्तरावरील अधिकारी / कर्मचारी , काही महिला मंडळांचे आणि बचत गटांचे प्रतिनिधी यांचेसमवेत बैठक घेण्यात येऊन पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची योजना राबविण्याबाबत कार्यपद्धती ठरविण्यात आली.

मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेशानुसार पुरक पोषण आहाराचा पुरवठा स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांचेमार्फत करण्यासाठी पुर्वतयारी म्हणून ग्राम विकास विभागाचे शासन परिपत्रक दिनांक २५ मे २००५ अन्वये ग्रामीण आणि आदिवासी प्रकल्पामध्ये स्थानिक पातळीवर योग्य बचत गट अथवा महिला मंडळ यांची निवड करण्याकरिता तातडीने महिला ग्रामसभा अथवा ग्रामसभा आयोजित करून त्यामार्फत बचत गट / महिला मंडळ यांची निवड करण्याबाबत आगावू आदेश देण्यात आले आहेत.

एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतर्गत पुरक पोषण आहार योजनेखाली २ वर्षांखालील मुलांना आणि २ ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांना खाण्यास आणि पचण्यास हलका (Easily Swallowed & Digested) असा वेगवेगळ्या पाककृतीतून आहार देणे आवश्यक आहे. तसेच कुपोषित मुलांची पचनशक्ती कमी झाल्यामुळे त्यांना पचण्यास हलका व जास्त सत्वयुक्त आहार देण्याची आवश्यकता आहे. वरील सर्व बाबी विचारात घेऊन एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतर्गत पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची योजना स्वयंसहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांचेमार्फत राबविण्यासाठी धोरणात्मक निर्णय घेण्याची बाब शासनाच्या विचाराधिन होती. त्यानुसार शासनाने निर्णय घेऊन वरील संदर्भीय अनुक्रमांक १ आणि ७ ते ९ येथील शासन आदेश अधिक्रमीत करून , पुरक पोषण आहार पुरवठ्यासंदर्भात खालील प्रमाणे सुधारित आदेश देण्यात येत आहेत.

शासन निर्णय :- एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत ग्रामीण / आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पातील सर्व अंगणवाडी केंद्रामध्ये स्वयंसहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांचेमार्फत शिजवून तयार खाद्यान्न स्वरूपात (Ready to eat) पुरक पोषण आहार पुरविण्यात यावा.

२. स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांचेमार्फत शिजवून तयार आहार (ready to eat) पुरवठा करण्यासाठी प्रत्येक अंगणवाडी केंद्रासाठी स्वतंत्र बचत गट किंवा महिला मंडळ निवडण्यात यावे. अंगणवाडीच्या प्रमाणात स्वयं सहाय्यता बचत गट किंवा महिला मंडळ कमी असतील, तर एका बचत गटाला किंवा महिला मंडळाला त्या गावातील जास्तीत जास्त ५ अंगणवाडी केंद्रामध्ये तयार आहार पुरवठा करण्याचे काम देण्यात यावे. मात्र त्यासाठी बचत गटाची / महिला मंडळाची आर्थिक क्षमता विचारात घेण्यात यावी. याउलट अंगणवाडीच्या प्रमाणात स्वयं सहाय्यता बचत गटांची / महिला मंडळांची संख्या जास्त असतील, अशा गावात योग्य स्वयं सहाय्यता बचत गटाची किंवा महिला मंडळाची निवड करावी.

३. ग्रामीण आणि आदिवासी प्रकल्पातील अंगणवाडी केंद्रामध्ये स्वयं सहाय्यता बचत गट किंवा महिला मंडळ यांचेमार्फत आहार पुरवठा करण्यासंदर्भात स्वयं सहाय्यता बचत गटाला प्रथम प्राधान्य देण्यात यावे.

४. नागरी प्रकल्पामध्ये आहार पुरवठा करण्यासाठी स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांच्याकडून प्रकल्पनिहाय अर्ज मागविण्यात यावेत आणि त्यानुसार पात्र ठरणा-या स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांना त्या प्रकल्पातील अंगणवाड्या समप्रमाणात विभागून देण्यात याव्यात. नागरी प्रकल्पामध्ये अंगणवाडी संख्येपेक्षा स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांची संख्या जास्त असेल, अशा प्रकल्पात जिल्हा समितीने स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांची आर्थिक क्षमता आणि पुरक पोषण आहार पुरवठ्याचा पूर्वानुभव (महिला मंडळांच्या बाबतीत) विचारात घेऊन आहार पुरवठ्यासाठी स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांची निवड करावी. नागरी प्रकल्पामध्ये स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांच्यामध्ये प्राथम्यक्रम ठेवण्यात येऊ नये.

५. या योजनेंतर्गत पुरक पोषण आहार पुरवठा करण्यासाठी (राज्यातील ग्रामीण / आदिवासी आणि नागरी अशा सर्व प्रकल्पात) स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांची निवड करण्याची बाब ग्रामीण / आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पासाठी अनुक्रमे दि. १९.६.२००० आणि दि.३०.१२.२००० च्या शासन निर्णयान्वये स्थापन करण्यात आलेल्या, जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील जिल्हासमितीच्या अधिकारात राहिल. ग्रामीण / आदिवासी प्रकल्पामध्ये पुरक पोषण आहाराचा पुरवठा करण्यासाठी योग्य स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांची निवड करण्याबाबत ग्राम विकास आणि जलसंधारण विभागाचे दिनांक २५.५.२००५ चे शासन परिपत्रकानुसार दिलेल्या आदेशानुसार ग्राम सभा / महिला ग्रामसभा यांचे मदतीने करावी. ग्राम सभा / महिला ग्राम सभेने ठराव घेऊन निवड केलेल्या बचत गट / महिला मंडळाची नावे बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांचेकडे पाठविण्यात यावीत, त्यानुसार

बाल विकास प्रकल्प अधिका-यांनी त्या प्रकल्पातील अंगणवाडयासाठी बचत गट / महिला मंडळ यांची यादी तयार करुन जिल्हा समितीला सादर करावी व जिल्हा समितीने यादी अंतिम करावी.

६. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत ग्रामीण - आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पामध्ये स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांचेमार्फत सुरळीतपणे आणि विनाखंडीत आहार पुरवठा होण्यासाठी सक्षम बचत गट / महिला मंडळाची निवड करण्यात यावी, त्यासाठी खालील बाबी विचारात घेण्यात याव्यात.

६.१) तयार आहार पुरवठा करण्यासाठी स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ स्थानिक असावे.

६.२) आर्थिक क्षमता तपासण्यासाठी बचत गट / महिला मंडळ यांचे बँक बॅलन्स प्रमाणपत्र तपासावे.

६.३) बचत गट स्थापन झाल्यापासूनचा कालावधी (दुस-या श्रेणीतील गट असावा)

६.४) बचत गटाचे सर्व सदस्य महिला असणे आवश्यक आहे.

६.५) महिला मंडळांचे बाबतीत अशा प्रकारचे कामाचा अनुभव

६.६) जिल्हा समितीने निश्चित केलेल्या पाककृती प्रमाणे अनुज्ञेय दराने आहार पुरवठा करण्यास तयार असल्याचे संमतीपत्र.

७. या योजनेंतर्गत आहार पुरवठा करण्यासाठी महिला मंडळ म्हणजे महिला संस्था असून सदर संस्थेचे सर्व संचालक /विश्वस्त / सदस्य हे महिला असणे आवश्यक असून, तिची सार्वजनीक विश्वस्त कायदा - १९५०, संस्था नोंदणी अधिनियम -१८६० , महाराष्ट्र राज्य सहकारी संस्था अधिनियम - १९६० किंवा कंपनी अधिनियम - १९५६ यापैकी कोणत्याही अधिनियमाखाली नोंदणी झालेली असावी.

८. पूरक पोषण आहाराचे प्रकार , प्रमाण आणि पाककृती :-

८.१) एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत पूरक पोषण आहाराचा पुरवठा करतांना २ वर्षाखालील मुलांना आणि २ ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांना खाण्यास आणि पचण्यास हलका (Easily Swallowed & Digested) असा वेगवेगळ्या पाककृतीतून आहार देणे आवश्यक असल्याने तसेच कुपोषित मुलांची पचनशक्ती कमी झाल्यामुळे त्यांना पचण्यास हलका व जास्त सत्वयुक्त आहार देण्याची आवश्यकता असल्याने ६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील मुलांना पेज (Paste) स्वरूपात ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त युक्त पौष्टिक आहार (Nutritious Food) आणि २ ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांना ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त स्थानिक आहाराच्या (Local Food) पाककृतीमधून तयार पूरक पोषण आहार देण्यात यावा. त्याचप्रमाणे कुपोषित मुलांना (६ महिने ६ वर्षे वयोगटातील श्रेणी ३ व ४ ची मुले) द्यावयाचा अतिरिक्त आहार ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त युक्त पौष्टिक आहाराच्या पाककृतीमधून देण्यात यावा.

या योजनेंतर्गत विविध प्रकारच्या लाभार्थ्यांना खालील तक्त्यात नमूद केल्याप्रमाणे आहार देण्यात यावा.

अ.क्र	लाभार्थ्यांचा प्रकार	पुरक पोषण आहाराचा प्रकार व प्रमाण	आहाराचे एकक (Unit)
१	६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील मुले	३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त पौष्टीक आहार	१ एकक
२	२ ते ६ वर्षे वयोगटातील मुले	३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त स्थानिक आहार	१ एकक
३	६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील अतिकुपोषित श्रेणी ३ व ४ ची मुले	६०० उष्मांकयुक्त आणि १६ ते २० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त पौष्टीक आहार (दिवसातून २ वेळा विभागून)	२ एकक
४	२ ते ६ वर्षे वयोगटातील अतिकुपोषित श्रेणी ३ व ४ ची मुले	३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिने युक्त स्थानिक आहार आणि ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० ग्रॅम प्रथिनेयुक्त पौष्टीक आहार (दिवसातून २ वेळा विभागून)	२ एकक
५	गरोदर स्त्रिया व स्तनदा माता	५०० उष्मांक आणि २० ते २५ ग्रॅम प्रथिने युक्त स्थानिक आहार	२ एकक

८.२) राज्यामध्ये विविध जिल्ह्यामध्ये तयार होणारा /उपलब्ध होणारा शेतीमाल विचारात घेवून तयार करता येणा-या स्थानिक आहाराच्या आणि पौष्टिक आहाराच्या पाककृती **परिशिष्ट अ** मध्ये दर्शविण्यात आल्या आहेत. या योजनेअंतर्गत जिल्हास्तरावर पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची योजना राबविताना भौगोलीक भागानुसार आणि त्या भागातील खाण्याच्या सवयीनुसार (Geographical Area and eating habit) परिशिष्ट अ मध्ये नमूद केलेल्या पाककृतीमधून जिल्हा स्तरीय समितीने योग्य पाककृती निश्चित कराव्यात व या निश्चित केलेल्या पाककृतीमधून अंगणवाडीमध्ये आलटून पालटून आहार देण्यात यावा.

८.३) एखाद्या जिल्हा समितीला आवश्यक वाटल्यास अन्न व पोषण आहार मंडळ, मुंबई यांच्या किंवा संबंधित भागातील विद्यापीठामधील गृहविज्ञान विभागाच्या मदतीने किंवा या विषयाशी संबंधित मान्यताप्राप्त संस्थांच्या मदतीने त्या भागातील खाण्याच्या सवयीनुसार त्या जिल्ह्यासाठी आणखी काही नवीन पाककृतींचा समावेश करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. त्यासाठी सदर पाककृतीमधून बालकांना किमान ८ ते १० ग्रॅम प्रथिने आणि ३०० उष्मांक तर गर्भवती स्त्रिया आणि स्तनदा माता यांना किमान २० ते २५ ग्रॅम प्रथिने आणि ५०० उष्मांक आणि कुपोषित बालकांना

१६ ते २० ग्रॅम प्रथिने आणि ६०० उष्मांक मिळणे आवश्यक राहिल आणि सदर पाककृती स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांना विहित दर मर्यादेत (cost effective) पुरविणे शक्य होणारी असावी.

१. आहार पुरवठ्याची देयके अदा करण्याची सुधारित कार्यपद्धती -

१.१) सद्याच्या प्रचलीत पद्धतीप्रमाणे नागरी प्रकल्पामध्ये पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची देयके बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांच्या स्तरावर अदा करण्यात येतात. ग्रामीण / आदिवासी प्रकल्पात आहार पुरवठ्याची देयके मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी जिल्हा परिषद यांच्या स्तरावर अदा करण्यात येतात. मात्र ग्रामीण / आदिवासी प्रकल्पातील वेतन व कार्यालयीन खर्चाची तसेच अंगणवाडी कर्मचा-यांचे मानधन आणि वाढीव मानधनाची देयके वित्तप्रेषण मार्फत (Remittance) प्रकल्प स्तरावर (पंचायत समिती स्तरावर) अदा करण्यात येतात. म्हणजे ग्रामीण- आदिवासी प्रकल्पाच्या बाबतीत एकाच लेखाशिर्षाखालील (उदा.२२३६००२७ आणि २२३६००६३) खर्च जिल्हापरिषदेमार्फत जिल्हा स्तरावर आणि पंचायत समिती स्तरावर करण्यात येतो. मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार पुरक पोषण आहाराची योजना स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांचेमार्फत राबविताना आहार पुरवठ्याची देयके तातडीने अदा करणे आवश्यक आहे. कारण स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांची आर्थिक क्षमता विचारात घेता त्यांनी केलेल्या आहार पुरवठ्याची देयके जास्त दिवस प्रलंबित राहिली तर निधी अभावी आहार पुरवठ्यात खंड पडण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची देयके प्रकल्प स्तरावर अदा करण्यात यावीत. त्यासाठी अंगणवाडी कर्मचा-यांच्या मानधनासाठी ज्याप्रमाणे वित्तप्रेषणामार्फत निधी पाठविण्यात येतो, त्याप्रमाणे पुरक पोषण आहार खर्चासाठी प्रकल्प स्तरावर (पंचायत समिती स्तरावर) मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी वित्तप्रेषण (Remittance) मार्फत निधी पाठविण्यात यावा. अंगणवाडीमध्ये स्वयं सहाय्यता बचत गट आणि महिला मंडळ यांनी केलेल्या आहार पुरवठ्याची देयके आहार पुरवठा झालेल्या महिन्यानंतर पुढील महिन्याच्या जास्तीत जास्त १० तारखेपर्यंत बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांनी देयके अदा करावीत.

१.२) एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेअंतर्गत ग्रामीण/आदिवासी प्रकल्पातील पुरक पोषण आहारावरील तसेच अंगणवाडी कर्मचा-यांना राज्यशासनाचे वाढीव मानधनावरील खर्च (२२३६ ००२७) या लेखा शिर्षाखालील मंजूर तरतूदीमधून करण्यात येतो. सदर लेखाशिर्ष ग्राम विकास विभागाचे अर्थोपायमधील (ways & means grants) तरतूदीचे असल्याने या लेखाशिर्षाखालील तरतूद ग्राम विकास आणि वित्त विभागाच्या मान्यतेने रोख स्वरूपात अनुदान वितरीत करण्यात येते. मात्र सदर मान्यता प्राप्त होण्यासही विलंब होत असल्याने यापुढे या लेखाशिर्षाखालील तरतूद कायमस्वरूपी रोख स्वरूपात अदा करण्यात याव्यात.

१.३) एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती अधिनियम १९६१ च्या कलम १०० आणि १२३ अन्वये जिल्हा परिषदेला अभिकरण तत्वावर (Agency basis) चालविण्यासाठी हस्तांतरीत करण्यात आलेली असल्याने या योजनेचा सर्व खर्च , त्यासाठी कर्मचारी व अनुषंगीक कार्यालयीन खर्च या

विभागाकडून करण्यात येत असला तरी जिल्हा परिषदांना अभिकरण शुल्क (Agencies Charges) मिळत असल्यामुळे, या योजने अंतर्गत पुरक पोषण आहाराच्या खर्चासाठी शासनाकडून निधी वितरणास अपवादात्मक परिस्थितीत काही कारणामुळे विलंब झाल्यास जिल्हा परिषदेने जिल्हा निधीतून आगावू खर्च (Advance) करण्यात यावा आणि महिला बचत गट / महिला मंडळ यांनी केलेल्या आहार पुरवठ्याची देयके अदा करावीत. या योजनेच्या खर्चासाठी शासनाकडून निधी वितरणास अपवादात्मक परिस्थितीत काही कारणामुळे विलंब झाल्यास जिल्हा परिषदेने अशा अपवादात्मक परिस्थितीत जास्तीत जास्त दोन महिन्यांचा आगावू खर्च (Advance) करावा, आणि शासनाकडून निधी उपलब्ध झाल्यानंतर त्यामधून सदर खर्चाची प्रतिपूर्ती करावी.

१०. स्वयं सहायता बचत गट / महिला मंडळ यांनी तयार आहाराचा पुरवठा करावयाचा असल्याने त्यांनी अंगणवाडीमध्ये आहार पुरवठा केल्यानंतर या आहाराच्या नमुन्यांची स्थानिक प्रयोगशाळेकडून वर्षातून २ वेळा अचानक तपासणी करण्यात यावी. या तपासणीसाठी प्रयोगशाळेचा खर्च संबंधित पुरवठेदार स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांनी करणे आवश्यक राहिल.

११. या योजनेंतर्गत पुरक पोषण आहार पुरवठ्यासाठी एकदा स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांची अंगणवाडीसाठी नियुक्ती केल्यानंतर (काही तक्रार नसल्यास) पुढील वर्षभर त्यांचेकडून तयार आहाराचा पुरवठा करण्यात यावा. त्यानंतर पुढील वर्षासाठी स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांची नियुक्ती करण्याची प्रक्रिया एक महिना अगोदर पूर्ण करण्यात यावी.

१२. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत पुरक पोषण आहार योजनेखाली ग्रामीण / आदिवासी आणि नागरी प्रकल्पातील अंगणवाड्यांना तयार आहाराचा पुरवठा करण्यात यावा. अंगणवाडीमधील लाभार्थ्यांना आहार पुरविण्यासाठी नियुक्त करण्यात आलेले स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ हे अंगणवाडीमध्ये किंवा त्यांना सोयीचे होईल अशा त्यांच्या स्वतःच्या पाकगृहात आहार शिजवतील आणि त्यांच्याकडून योजनेच्या लाभार्थ्यांना वाटप करण्यात येणारा आहार ताजा आणि गरम असणे आवश्यक राहिल.

१३. या योजनेमध्ये सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांच्यामार्फत आहार शिजवून तयार आहाराचा (Ready to Eat) अंगणवाड्यांना पुरवठा करण्यात येणार असल्याने सद्या देण्यात येणारा इंधन खर्च भत्ता रद्द करण्यात येत आहे.

१४. या योजनेंतर्गत कुपोषित श्रेणी ३ व ४ मधील मुलांना आहार देताना त्यांना निश्चित करण्यात आलेला आहार दिवसातून दोन वेळा विभागून देण्यात यावा. त्याचप्रमाणे कुपोषित मुलांना दिवसातून दोनपेक्षा जास्त वेळा आहार विभागून द्यावयाचा असल्यास याबाबत जिल्हा समितीला निर्णय घेण्याचे अधिकार राहतील.

१५. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत पुरक पोषण आहाराचे खाद्यपदार्थ महिला मंडळे व महिला सहकारी संस्था यांचेमार्फत तयार करून त्याचे वाटप करण्यासाठी यापूर्वी दिनांक ८.३.१९९४ च्या शासन निर्णयान्वये अन्नपूर्णा

योजना सुरु करण्यात आली होती. मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेशानुसार आता आहाराचा पुरवठा आणि आहार तयार करणे या दोन्ही बाबी स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळ यांचेमार्फत करण्यात येणार असून त्याद्वारे तयार पूरक पोषण आहार पुरवठा होणार असल्याने, अन्नपूर्णा योजनेतील तरतूदी आता निकामी झालेल्या आहेत. त्यामुळे अन्नपूर्णा योजना बंद करण्यात येत आहे.

१६. केंद्र शासनाच्या योजनेनुसार अंगणवाडयामध्ये तयार खाद्यान्न (Ready to eat) स्वरूपात आहार पुरवठा होण्यासाठी केंद्र शासनाने दिलेल्या अनुदानामधून महिला आर्थिक विकास महामंडळाने महिला मंडळाच्या मार्फत मुंबई शहरात दोन उत्पादन केंद्रे सुरु करण्यात आली आहेत. केंद्र शासनाच्या अनुदानामधून महिला मंडळामार्फत सुरु करण्यात आलेली उत्पादन केंद्रे सुरु राहण्यासाठी , या उत्पादन केंद्रामधून तयार केलेला तयार आहार मुंबई / ठाणे शहरातील काही नागरी प्रकल्पात / अंगणवाडयात पुरविण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना यांनी अशा अंगणवाडया / प्रकल्प निश्चित करावेत.

१७. तयार आहार पुरवठ्याचा दर - सद्या पुरक पोषण आहार योजनेअंतर्गत दि.२९.५.१९९९ नुसार ग्रामीण / आदिवासी क्षेत्रातील तसेच नागरी प्रकल्पातील अंगणवाडयातील लाभधारकांना देण्यात येणा-या ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० प्रथिनेयुक्त आहारासाठी प्रति लाभार्थी प्रति दिन रु.१.५०/- असा दर तूर्तास कायम ठेवण्यात येत असून , त्यानुसार ३०० उष्मांकयुक्त पाककृतीचा आहार म्हणजे एक एकक (One Unit) पूरक पोषण आहार असल्याने या योजनेतर्गत कुपोषित (श्रेणी ३ व ४ मधील) बालकांना आणि गर्भवती स्त्रिया व स्तनदा माता यांना तयार आहाराचे विहित प्रमाण मिळण्यासाठी आणि स्वयं सहाय्यता बचत गट यांना आहाराचा खर्च देण्यासाठी दोन एकक आहार याप्रमाणे परिगणना करण्यात यावी. या योजनेतर्गत ३०० उष्मांकयुक्त आहारासाठी प्रतिदिन प्रति लाभार्थी रु.१.५० /- या खर्चामध्ये २ पैसे अंगणवाडीसाठी साहित्य खर्च निधीचा समावेश असल्याने तयार आहाराचा पुरवठा करणा-या पुरवठेदारांना ३०० उष्मांक आणि ८ ते १० प्रथिनेयुक्त म्हणजे एक एकक (one unit) आहारासाठी फक्त रु.१.४८ याप्रमाणे दर देण्यात यावा.

१८. पुरक पोषण आहार पुरवठ्यासंदर्भात सुधारित कार्यपद्धतीत तयार खाद्यान्न स्वरूपात आहार पुरवठा होणार असल्याने जिल्हा समितीमार्फत निश्चित करण्यात येणा-या पाककृती साठी आवश्यक सर्व वस्तू महिला स्वयंसहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांनी त्यांच्या सोयीप्रमाणे खरेदी कराव्यात. या योजनेतर्गत केंद्र शासनाकडून बीपीएल दराने मिळणारा तांदूळ / गहू सार्वजनीक वितरण व्यवस्थेमार्फत स्वस्त धान्य दुकानामधून खरेदी पद्धतीने उपलब्ध करून देण्याबाबत स्वतंत्रपणे आदेश निर्गमित करण्यात येतील.

१९. नवसंजीवन योजनेतर्गत वाढीव आहार -

१९.१) नवसंजीवन योजनेतर्गत ५ आदिवासी जिल्ह्यातील १५ अतिसंवेदनाशील प्रकल्पामधील लाभार्थ्यांना वाढीव आहार देण्यात येत असून वाढीव आहाराचे मानक आर्थिक प्रमाणात निश्चित करण्यात आलेले आहे. आहाराचे मानक

उष्मांक आणि प्रथिने यामध्ये निश्चित करणे आवश्यक असल्याने नवसंजिवन योजनेतर्गत वाढीव आहाराचे मानक, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेच्या पुरक पोषण आहाराच्या दीडपट आहार याप्रमाणे ठेवण्यात येत आहे. नवसंजिवन योजनेतर्गत वाढीव पुरक पोषण आहार पुरवठ्याचे मानक आणि त्यासाठी अनुज्ञेय खर्च **परिशिष्ट ब** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे राहील. नवसंजीवन योजनेतर्गत ३०० उष्मांकयुक्त आहारासाठी प्रतिदिन प्रतिलाभार्थी दर मर्यादा रु.१.५० या दरामध्ये २ पैसे अंगणवाडीतील साहित्य खरेदीसाठी याप्रमाणात साहित्य खरेदी निधी राहणार असून प्रति ३०० उष्मांक युक्त म्हणजे एक एकक तयार आहारासाठी पुरवठेदारांना फक्त रु.१.४८ या प्रमाणात दर मिळेल.

१९.२) नवसंजीवन योजनेतर्गत ५ आदिवासी जिल्ह्यातील १५ अतिसंवेदनाशील प्रकल्पामध्ये वाढीव आहाराची योजना पुढील पाच वर्षे) राबविण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

२०. पुरक पोषण पुरवठ्याची पर्यायी व्यवस्था - मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे दिनांक २९.४.२००४ च्या आदेशानुसार एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतर्गत योजनेच्या लाभार्थ्यांना वर्षभर नियमितपणे आहार पुरवठा होणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे दिनांक ७.१०.२००४ रोजीच्या आदेशानुसार आहार पुरवठ्याची योजना स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांचे मार्फत राबविणे आवश्यक असल्याने, शासनाने वरील प्रमाणे निर्णय घेतलेला असून त्यानुसार आहार पुरवठ्याची योजना अंगणवाडयामधून स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांचे मार्फत विहित करण्यात आलेल्या कार्यपद्धतीप्रमाणे राबविण्यात यावी. मात्र काही आदिवासी / ग्रामीण भागामध्ये स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांचेमार्फत पुरक पोषण आहार पुरवठ्याची योजना राबविण्यास अडचणी आल्यास (उदा. आहार पुरवठा करण्यास आर्थिक दृष्ट्या सक्षम संस्था उपलब्ध न होणे किंवा तयार नसणे) या योजनेचे लाभार्थी पुरक पोषण आहारापासून वंचित राहू नये म्हणून खालीलप्रमाणे पर्यायी व्यवस्थे मार्फत आहार पुरवठा करण्यात यावा.

२०.१) या योजनेतर्गत ग्रामीण - आदिवासी भागामधील ज्या अंगणवाडयामध्ये स्थानिक स्वयं सहाय्यता बचत गट / महिला मंडळे यांचे मार्फत आहार पुरवठा होणार नाही, अशाच अंगणवाडयात पर्यायी व्यवस्थेचा अवलंब करण्यात यावा.

२०.२) अशा अंगणवाडयामध्ये आहार पुरवठा करण्यासाठी जिल्हा समितीने संबंधित जिल्ह्यासाठी निश्चित केलेल्या पाककृतीप्रमाणे आवश्यक असणा-या धान्यादी - खाद्यावस्तू निश्चित कराव्यात आणि अशा चांगल्या प्रतित्या वस्तूंचा पुरवठा या क्षेत्रातील पाच वर्षापेक्षा जास्त अनुभव असलेल्या महाराष्ट्र स्टेट को. ऑप. कन्ड्युमर्स फेडरेशन लि. या राज्यस्तरीय सहकारी ग्राहक शिखर संस्थेकडून वाजवी दराने करण्यात यावा, त्यासाठी जिल्हा समितीने कृषी उत्पन्न बाजार समितीचे दर, स्थानिक बाजार पेठेतील घाऊक बाजाराचे दर, जिल्हा सांख्यिकी अधिकारी यांचे दर विचारात घेऊन अशा वस्तू खरेदी करण्याचे वाजवी दर निश्चित करावेत.

२०.३) अशा अंगणवाडयामध्ये जुन्या पध्दतीप्रमाणे धान्यादी - खाद्यवस्तू मालाचा (उदा. धान्ये, कडधान्ये, डाळी, तेल, मीठ, इ.) पुरवठा करण्यात यावा आणि त्यापासून अंगणवाडीमार्फत अन्न शिजवून लाभार्थ्यांना आहाराचे वाटप करण्यात यावे.

२०.४) वरील प्रमाणे पर्यायी व्यवस्थेमार्फत जुन्या पध्दतीप्रमाणे आहार पुरवठा होणार असल्याने या आहार पुरवठ्याची देयके जुन्या पध्दतीने अदा करावीत तसेच आहार शिजविण्यासाठी अंगणवाडी कर्मचा-यांना अनुज्ञेय असलेला इंधनभत्ता खर्च देण्यात यावा.

२१. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेंतर्गत पुरक पोषण आहार पुरवठ्यासाठी येणारा खर्च मागणी क्रमांक एक्स-१, २२३६, पोषण आहार , पोषक अन्न व पेये यांचे वितरण, १०१, विशेष पोषण आहार , (०१)(०१), पोषण आहार कार्यक्रम (२२३६०१८१);पंचवार्षिक योजनेंतर्गत योजना - (०१)(०४) एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना (२२३६०५४६) ; (०३)(०१) महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती अधिनियम १९६१ च्या कलम १२३ व २६१ अन्वये जिल्हा परिषदांना अनुदान (पोषण व मानधन) (२२३६००२७) ; राज्य योजनेंतर्गत योजना, (०५)(०३) एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना (२२३६००६३) या लेखा शिर्षाखालील मंजूर तरतूदीमधून भगविण्यात यावा.

हया शासन आदेशास ग्राम विकास विभाग आणि नियोजन विभागाची तसेच वित्त विभागाची त्यांचा नौपचारिक संदर्भ क्रमांक २५५/०५ / व्यय - ६ दिनांक ७.६.२००५ अन्वये मान्यता घेण्यात आली आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार आणि नावाने.

सही/-
(वंदना कृष्णा)
सचिव

प्रति,

मा. राज्यपालांचे सचिव, राजभवन, मुंबई

मा. मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

मा. उपमुख्यमंत्र्यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

मा. मंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

मा. राज्यमंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

सर्व मंत्री / राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

मा. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

मा. अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई

मा. प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

मा. प्रधान सचिव, ग्राम विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

मा. सचिव, [वित्त] वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई

मा. सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, कोकण भवन, नवी मुंबई.

महासंचालक, राजमाता जिजाऊ माता- बाल आरोग्य व पोषण मिशन, औरंगाबाद
महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
सर्व विभागीय आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद,
महालेखापाल, महाराष्ट्र १ [लेखा व अनुज्ञेयता / लेखा परीक्षा] मुंबई.
महालेखापाल, महाराष्ट्र २ [लेखा व अनुज्ञेयता / लेखा परीक्षा] नागपूर.
अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई
सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,
सर्व उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी [बाल कल्याण] जिल्हा परिषद
मुख्यलेखा परिक्षक, स्थानिक निधी लेखा, कोकण भवन, नवी मुंबई.
सर्व बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (ग्रामीण, आदिवासी आणि नागरी प्रकल्प)
सर्व उप सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
सर्व कार्यासने, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
निवड नस्ती कार्यासन - ५

परिशिष्ट “अ”

महिला व बाल विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक - एबावि २००४ / प्रक्र २३३/ का-५ दिनांक

२८.१०.२००५

चे परिशिष्ट

बचत गट / महिला मंडळे यांच्यामार्फत तयार आहार पुरविण्यासाठी विविध पाककृती

स्थानिक आहाराच्या पाककृती

पाककृती क्र. १ - गव्हाची लापशी

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१.	तुकडा गहू (तांबडा रवा)	७५ ग्रॅम	८.३६ ग्रॅम	२७८
२.	गूळ	२० ग्रॅम	--	८०
३.	आयोडिनयुक्त मीठ	चवीनुसार	--	--
५.	तेल	३ ग्रॅम	--	२७
एकूण		९८ ग्रॅम	८.३६ ग्रॅम	३८५

पाककृती क्र. २ - कडधान्याची उसळ

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१.	कडधान्य (मटकी, मूग, चवळी, चणा आणि वाटाणा यापैकी कोणतेही एक)	७० ग्रॅम	१४ ते १६ ग्रॅम	२४०
२.	हळद चवीनुसार	--	--	--
३.	गोडेतेल	७ ग्रॅम	--	६३
४.	आयोडिनयुक्त मीठ	चवीनुसार	--	--
एकूण		७७ ग्रॅम	१४ ते १६ ग्रॅम	३०३

पाककृती क्र. ३ - डाळ तांदूळाची खिचडी

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१.	तांदूळ	६० ग्रॅम	४.२ ग्रॅम	२०७
२.	मूगडाळ	२० ग्रॅम	५.० ग्रॅम	६८
३.	गोडेतेल	३ ग्रॅम	--	२७
४.	आयोडिनयुक्त मीठ, हळद	चवीनुसार	--	--
एकूण		८३ ग्रॅम	९.२ ग्रॅम	३०२

पाककृती क्र. ४ - खिर

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१.	दूध (गाय किंवा म्हैस)	१५० मि.ली.	४.८ ग्रॅम	१००
२.	तांदूळ / शेवया	५० ग्रॅम	३.७५ ग्रॅम	१७३
३.	गूळ / साखर	२० ग्रॅम	--	८०
एकूण		८३ ग्रॅम	८.५५ ग्रॅम	३५३

पाककृती क्र. ५ - मूगडाळ हलवा

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	मूगडाळ	६० ग्रॅम	१४.७	२०४
२	गूळ/साखर	१३ ग्रॅम	-	५२
३	तेल	५ ग्रॅम		४५
	एकूण		१४.७	३०१

पाककृती क्र.६- पूरण

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	चणाडाळ	६० ग्रॅम	१२.५	२००
२	गूळ/साखर	१५ ग्रॅम	-	६०
३	तेल	५ ग्रॅम		४५
४	हळद	चवीनुसार		
	एकूण		१२.५	३०५

पाककृती क्र. ७ - गोड भात

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	तांदूळ	६० ग्रॅम	४.१	२०७
२	मूगडाळ	२५ ग्रॅम	६.१	८५
३	साखर/गूळ	१५ ग्रॅम	-	६०
४	तेल	५ ग्रॅम	-	४५
	एकूण		१०.२	३९७

पाककृती क्र.८- गोड खिचडी

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	तांदूळ	४० ग्रॅम	२.३	१३८
२	मूगडाळ/मोड आलेले कडधान्य	२५ ग्रॅम	६.१	८५
३	साखर/गूळ	१० ग्रॅम	-	४०
४	तेल	५ ग्रॅम	-	४५
	एकूण		८.९	३०८

पाककृती क्र. ९- भाताची गोड लापशी

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	तांदूळ	४० ग्रॅम	२.७	१५८
२	मूग	३० ग्रॅम	७.४	१०२
३	गूळ	१० ग्रॅम	-	४०
४	तेल	५ ग्रॅम	-	४५
	एकूण		१०.१	३४५

पाककृती क्र. १०- फोडणीचा भात

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	तांदूळ	५० ग्रॅम	३.४	१७३
२	मूगडाळ	१५ ग्रॅम	३.७	५२
३	चणाडाळ	१० ग्रॅम	२.१	३३
४	तेल	५ ग्रॅम	-	४५
५	मीठ/हळद चवीनुसार			
	एकूण		९.२	३०३

पाककृती क्र. ११ बनपाव (for Urban Projects)

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	मैदा	५५ ग्रॅम		
२	सोयाफलोअर	१० ग्रॅम		
३	तेल	४ ग्रॅम		
४	दूध पावडर	२ ग्रॅम		
५	साखर	१० ग्रॅम		
६	मीठ	१ ग्रॅम		
७	यीस्ट	०.५० ग्रॅम		
८	पाणी (५० ते ५५ मि.ली.)	५५ मि.ली.		
	एकूण	१०० ग्रॅम	१०	३००

वरील पाककृतीनुसार तयार गोड बनपावाचे वजन १०० ग्रॅम राहिल व त्यामध्ये ३०० उष्मांक आणि १० ग्रॅम प्रथिने असतील.

पौष्टीक आहाराच्या पाककृती

(१) गहू आधारित पोषक आहार

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	गहू	१००० ग्रॅम	११८	३४६०
२	मूगडाळ	५०० ग्रॅम	१२५	१७००
३	शेंगदाणे	२५० ग्रॅम	१२०	१४१०
	एकूण	१७५०	३६३	६५४०

सुका पोषक आहार बनविण्याची पद्धत - गहू, मूगडाळ आणि शेंगदाणे वेगवेगळे भाजून घ्यावेत. शेंगदाण्याची साल काढून घ्यावी आणि वेगवेगळे बारीक दळून घ्यावे. त्यानंतर व्यवस्थीत प्रकारे एकत्रित करून कोरड्या व हवाबंद उब्यामध्ये ठेवावे.

तयार पोषक आहार बनविण्याची पध्दत - हवाबंद उब्यामध्ये ठेवलेला सुका आहार मोठे तीन चमचे (अंदाजित ३० ग्रॅम) घेऊन गरम दुधामध्ये किंवा पाण्यात मिसळावा. त्यामध्ये साखर किंवा गुळ (१० ग्रॅम) घालून चवदार पेज तयार करण्यात यावी.

अशा प्रकारे तयार पोषक आहारामध्ये साधारणता १५० उष्मांक आणि ५ ग्रॅम प्रथिनेयुक्त असल्याने हा आहार अर्धा एकक पुरक पोषण आहार राहील. ६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील सर्वसाधारण मुलांना ३०० उष्मांक युक्त पुरक पोषण आहार देण्यासाठी तयार पोषक आहार दोन वेळा देण्यात यावा. त्याप्रमाणे कुपोषित मुलांना जादा ३०० उष्मांक देण्यासाठी याप्रमाणात आहार देण्यात यावा.

(२) नाचणी सत्व

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	प्रथिने (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)
१	नाचणी	१०० ग्रॅम	६९	३०६९
२	मूगडाळ	४०० ग्रॅम	१२५	१३६०
३	शेंगदाणे	२५० ग्रॅम	१२०	१४१०
४	तीळ	१०० ग्रॅम	४८*	५६४*
	एकूण	१७५०	३६२	६४०३

सुका पौष्टीक आहार बनविण्याची पध्दत -

१. नाचणी एक रात्रभर पाण्यामध्ये भिजवत ठेवावी.
२. दुस-या दिवशी एका फडक्यामध्ये नाचणीला मोड आणण्यासाठी पूर्ण दिवसभर बांधून ठेवावी.
३. नंतर मोड आलेली नाचणी उन्हामध्ये वाळवावी.
४. त्यानंतर मोड येऊन उन्हामध्ये वाळविलेली नाचणी, मूगडाळ, शेंगदाणे आणि तिळ वेगवेगळे भाजण्यात यावे.
५. भाजलेले धान्य बारीक दळून घ्यावे.
६. त्यानंतर व्यवस्थीत प्रकारे एकत्रित करून कोरड्या व हवाबंद उब्यामध्ये ठेवावे.

तयार पौष्टीक आहार बनविण्याची पध्दत - हवाबंद उब्यामध्ये ठेवलेला सुका आहार मोठे तीन चमचे (अंदाजित ३० ग्रॅम) घेऊन गरम दुधामध्ये किंवा पाण्यात मिसळावा. त्यामध्ये साखर किंवा गुळ (१० ग्रॅम) घालून चवदार पेज तयार करण्यात यावी.

अशा प्रकारे तयार पोषक आहारामध्ये साधारणता १५० उष्मांक आणि ५ ग्रॅम प्रथिनेयुक्त असल्याने हा आहार अर्धा एकक पुरक पोषण आहार राहील. ६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील सर्वसाधारण मुलांना ३०० उष्मांक युक्त पुरक पोषण आहार देण्यासाठी तयार पोषक आहार दोन वेळा देण्यात यावा. त्याप्रमाणे कुपोषित मुलांना जादा ३०० उष्मांक देण्यासाठी याप्रमाणात आहार देण्यात यावा.

पौष्ठीक आहाराच्या इतर आणखी पाककृती
पाककृती क्र.३- सातूचे पिठ (सोयाबीन युक्त)

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)	प्रथिने (ग्रॅम)
१	गहू	३५	१२१	४.१३
२	मुगदाळ	१५	५१	३.६९
३	सोयाबीन	१५	६४.८	६.५
४	गुळ	३०	११५	०.१२
५	तुप	५	४५	--
	एकूण	१०० ग्रॅम	३९७	१४

पाककृती क्र.४- सातूचे पिठ (नाचणी युक्त)

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)	प्रथिने (ग्रॅम)
१	गहू	१०	३५	१.२
२	मुगदाळ	२५	८७	६.१५
३	नाचणी	३०	१०२	२.३
४	गुळ	३०	११५	०.१२
५	तुप	५	४५	--
	एकूण	१०० ग्रॅम	३८४	९.७७

पाककृती क्र.५- नाचणी खिर

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)	प्रथिने (ग्रॅम)
१	नाचणी	६५	२२२	५
२	गुळ	३०	११५	०.१२
३	तुप	५	४५	--
	एकूण	१०० ग्रॅम	३८२	५.१२

पाककृती क्र.६- मुगाच्या डाळीचे गोड वरण

अ.क्र.	घटक	परिमाण (ग्रॅम)	उर्जा (कॅलरीज)	प्रथिने (ग्रॅम)
१	मूगडाळ	६५	२२५	१५.९
२	गूळ	३०	११५	०.१२
३	तूप	५	४५	--
	एकूण	१०० ग्रॅम	३८५	१६.०२

परिशिष्ट “ब”

महिला व बाल विकास विभाग , शासन निर्णय क्रमांक - एबावि २००४ / प्रक्र २३३/ का-५ दिनांक

२८.१०.२००५

चे परिशिष्ट

नवसंजीवन योजनेतर्गत वाढीव आहाराची योजना

भाग (१)वाढीव आहार योजना राबविण्यात येणारे १५ प्रकल्पांची नावे

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	प्रकल्पाचे नाव
१.	अमरावती	१. धारणी २. चिखलदरा
२.	नासिक	१. नासिक २. हरसूल
३.	गडचिरोली	१.एटापल्ली
४.	ठाणे	१. मोखाडा २. शहापूर ३. जव्हार ४.मुर्बाड ५. वाडा ६. तलासरी ७.डहाणू
५.	नंदुरबार	१. अक्कलकुवा २. तळोदा ३. धडगांव

भाग (२) नवसंजीवन योजनेतर्गत वाढीव आहाराचे सुधारित प्रमाण

अ.क्र.	लाभार्थी	दर मर्यादा	आहाराचे स्वरूप	उष्मांक व प्रथिने
१.	६ महिने ते २ वर्ष मुले	रु. २.२५	४५० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिने युक्त पौष्टिक आहार	४५० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिने
२.	२ वर्ष ते ६ वर्षे मुले	रु. २.२५	४५० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिने स्थानिक आहार	४५० कॅलरीज १४ ग्रॅम प्रथिने
३.	६ महिने ते २ वर्षे कुपोषित मुले (ग्रेड III व IV)	रु. ४.५०	९०० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिने युक्त पौष्टिक आहार (दिवसातून दोन वेळा समान प्रमाणात विभागून देण्यात यावा)	९०० कॅलरीज २४ ते ३० ग्रॅम प्रथिने
४.	२ वर्ष ते ६ वर्षे कुपोषित मुले (ग्रेड III व IV)	रु. ४.५०	रु. ४५० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिनेयुक्त पौष्टिक आहार + ४५० उष्मांक आणि १२ ते १५ ग्रॅम प्रथिने स्थानिक आहार (दिवसातून दोन वेळा विभागून देण्यात यावा)	९०० उष्मांक आणि २४ ते ३० ग्रॅम प्रथिने
५.	गरोदर व स्तनदा माता	रु. ४.५०	७५० उष्मांक आणि २४ ते ३० ग्रॅम प्रथिने युक्त स्थानिक आहार	७५० उष्मांक आणि ३० ते ३५ ग्रॅम प्रथिने